
UDK81'282.8(1-924.6)
811.163.42'373.45
Esej

Joško Božanić
Sveučilište u Splitu, Hrvatska

ISKUSTVO UNIVERZALNOSTI KULTURE MORA U HRVATSKOM MARITIMNOM LEKSIKU

SAŽETAK

Autor postavlja pitanje o odnosu hrvatskog jezikoslovlja spram maritimizama u hrvatskom jeziku. Budući da je većina hrvatskih maritimizama aloglotskog podrijetla, puristička politika u hrvatskom jezikoslovlju tretira te riječi kao suvišne tuđice koje valja zamijeniti hrvatskim tvorenicama, zanemarujući pritom činjenicu njihove uklopljenosti u hrvatski jezik i život naroda vezana za more. Ovaj rad naglašava činjenicu postojanja univerzalnog lingua franca idioma koji je bio svojina svih mediteranskih naroda pa tako i hrvatskog.

Autor evocira uspomenu na istaknutog splitskog lingvиста profesora Radovana Vidovića koji je, za razliku od mnogih hrvatskih purista, maritimizme iz životne svakodnevice naših pomoraca, ribara i brodograditelja smatrao hrvatskim jezičnim blagom. Ovaj rad podupire takav stav ističući mediteranski karakter obalne i otočke Hrvatske.

Ključne riječi: maritimizmi, purizam, lingua franca, leksikologija, hrvatski jezik

LINGUA FRANCA

Već četvrt stoljeća istražujem usmenu predaju svog rodnog otoka Visa, a posebno maritimnu kulturu ribarske Komiže. Istražujem jezik ovih pučinskih ribara, bilježim njihova sjećanja, priče, poslovice, običaje, iskustvo plovidbe, ribarstva i brodogradnje, bilježim usmenu predaju koja je sačuvala u sebi nagomilano iskustvo mnogih generacija otočana čija je sudbina u ovom mileniju bila određena zakonom velike slane vode. Živeći u ovom malenom insularnom svijetu, imam iznimnu privilegiju slijediti tragove riječi koji vode u dubine vremena, tragove koji su znakovi susreta na pomorskim rutama i raskrižjima morskih putova starih moreplovaca.

Taj svijet što ga proučavam samo je kap velikog mora, ali znam da je ta kaplja jednako slana kao čitavo more, kao sav Mediteran. Rješenja brodske konstrukcije, iskustva plovidbe, običaji, umijeća, pamćenje ljudske ruke koja upravlja brodom ili izvlači mrežu iz dubine mora ili teše rebra barke, pa kuhinja, pa mimika i gestika i dakako pjesma, unatoč mnogim razlikama, unatoč posebnostima i varijetetima, povezuju udaljene luke, koje su danas možda i zaboravile davne susrete, premrežuju more nevidljivim, ali postojanim vezama mediteranskog kulturnog univerzuma kojemu i hrvatski narod sa svojih šest i pol tisuća kilometara morske obale i više tisuća godina plovidbe pripada.

Hrvatski je narod jedini narod u golemom slavenskom moru koji je došavši na Jadran postao baštinik mediteranske maritimne kulture, koji se uključio u mediteranski kulturni i civilizacijski krug i koji je u tom svijetu našao svoje mjesto u pomorstvu, u ribarstvu i brodogradnji. Ali ne samo to, mediteranski svijet odredio je i način života, običaje, kuhinju, pjesmu, mentalitet na svim obalama svojim u tolikoj mjeri da su granice etnose postajale posve nevažne jer ih je nadilazila univerzalnost maritimnog svijeta. Ta činjenica reflektira se i u jeziku.

Kada sam 28. studenog 1996. godine u Barceloni, kao sudionik međunarodnog znanstvenog skupa *III. Forum on the Mediterranean Maritime Heritage*, završio svoje izlaganje o tradicionalnoj komiškoj ribarskoj barci *gajeti falkuši* recitirajući pjesmu na arhaičnom komiškom govoru, imao sam pred sobom slušače koji su osim glazbe riječi mogli razumjeti i smisao mnogih mediteranizama – univerzalnih riječi pomorske tradicije.

Tom prilikom testirao sam razumljivost ribarskih komandi sa čuvanih do danas u komiškoj ribarskoj tradiciji. Profesor brodogradnje iz Barcelone Miguel (upamtio sam mu samo ime) na moju je molbu demonstrirao razumijevanje komandi koje sam izricao na komiškom govoru. Ja sam govorio: *Mola, tira, isa, volta, buta, kala, surga, salpa, agvanta, para, ćapa, šija, voga* itd. Sve te komande on je razumio i to pokretima demonstrirao izazvavši čuđenje prisutnih. On sam je bio zbunjen tom činjenicom i upitao me kako to da mi u Dalmaciji upotrebljavamo katalonske riječi. Odgovorio sam mu da su te riječi panmediteranizmi – svojina mediteranske pomorske tradicije i da ih možemo čuti

kako u Kataloniji, tako i u Dalmaciji, na Malti, na obali Tunisa i Maroka, u Veneciji i na otocima Egejskog mora, na Hiosu i na Visu.

Evo nekoliko primjera koji to potvrđuju¹

1. Dalmatinski: **majna!** – komanda kojom se naređuje spuštanje jedra; venecijanski: **maina!**; malteški: **majna!**; marokanski: **mayna!**; alžirski: **mayna!**; egipatski: **majna!**; grčki: **μάϊνα!** itd.

2. Dalmatinski: **agvantat** (zgrabiti što s obje ruke) – portugalski: **aguantar**; španjolski: **aguantar**; provansalski: **aganter**; talijanski: **agguantare**.

3. Dalmatinski: **arborat** (postaviti jarbol u barci) – portugalski: **arvorar**; španjolski: **arbola**; katalonski: **arborar**; talijanski: **arborare**; venecijanski: **alborar**; provansalski: **arboura**; francuski: **arbourer**.

4. Dalmatinski: **cima** (kraj užeta) – venecijanski: **cima**; katalonski: **sima**; đenovški: **simma**; malteški: **simma**; sjevernoafrički francuski: **chima**; marokanski: **čima**; alžirski: **šima**; tuniski: **šima**; grčki: **τσίμα**.

5. Dalmatinski: **santina** (brodska kaljuža – prostor ispod pajola – podnice) – latinski: **sentina**; portugalski, španjolski, katalonski: **sentina**; provansalski: **sentena**; francuski: **sentine**; talijanski: **sentina**; venecijanski: **santina**; grčki: **σεντίνα**.

6. Dalmatinski: **baril** (drvena bačvica zapremnine 50 – 60 litara za soljenje ribe) – turski: **barrel / baril**, venecijanski: **baril**; albanski: **barilë**; grčki: **βαρύλιον**.

ZAJEDNIČKA FORMA MENTIS MEDITERANSKIH KULTURA

Za razliku od mnogih naših purista koji bi za račun jezičnog čistunstva rado takav leksik proglasili tuđinskim i time izbrisali tragove stoljeća našeg življenja s morem, neki istaknuti naši lingvisti, koji su svoje znanstveno djelo posvetili istraživanju naše maritimne kulture, vide u leksičkom bogatstvu naše morske terminologije razlog našeg nacionalnog ponosa, činjenicu našeg milenijskog pripadanja mediteranskom kulturnom krugu. Neka to potvrde riječi istaknutog hrvatskog dijalektologa pokojnog dr. Radovana Vidovića koji je svojim leksikološkim analizama i svestranim maritimološkim istraživanjem dokazivao "...koliko je naš Jadran i koliko su njegovi stanovnici, Jadrani, bili povezani zajedničkim životom, načinom mišljenja, istim pomorstvom, istim rječnikom, istom frazeologijom, koliko je ona bila prožeta ne samo njihov svakidašnji život i jezik, njih koji su bili po profesiji pomorci, nego i njihovih obitelji i čitavih sredina i naselja u kojima su živjeli. U jednu riječ: koliko je to bila jedna jadranska zajednica, koiné, ne samo terminološka, u kojoj su ljudi bili

zbliženi i razumjeli se bez obzira na mnoge druge razlike." (Vidović, 1992:74). Iz navedenog stava proizašla je Vidovićeva spoznaja o postojanju "milenijskog sociolingvističkog zajedništva našeg življa uz Jadran, na istu *formu mentis*, koja se bila izgradila, u dodiru s drugim, velikim mediteranskim kulturama, u samosvojnu materijalnu i kulturnu cjelinu i identitet." (Vidović, 1992:74)

S druge pak strane u hrvatskom je jezikoslovlju mnogo glasnija puristička ideja s čijih pozicija se olako proglašuje sve te riječi stranim, tuđim, nametnutim, te zagovara njihovo zamjenjivanje tvorenicama. Tako tvorac prvih hrvatskih tiskanih pomorskih rječnika – Božo Babić, ravnatelj pomorske škole u Bakru, kojega, istaknuta naša povjesničarka hrvatskoga jezika Diana Stolac naziva ocem hrvatskog pomorskog nazivlja (1998:139), piše 1875.: "...treba znati, da su to riječi tuđe te da nam puno smetaju u razvoju naše mornarske vještine (...) Da naši stari to nisu mogli preokrenuti, tomu je uzrok, što bijahu stegnuti jarmom mljetačkim, pa jim stalo jedino do obstanka..." (Babić, 1875:6-7).

Što znači termin *tuđa riječ*? Valjalo bi znati da riječi nisu stvari koje se mogu posuđivati i vraćati onome od koga ih posuđuješ. Riječi se usvajaju u određenoj životnoj dobi na isti način na koji se usvajaju okusi, mirisi, gestika i mimika, na isti način na koji usvajamo sve što čini naš identitet, sve ono po čemu jesmo to što jesmo. Ako se dakle riječi usvajaju na takav način, a to zacijelo svi iz svog osobnog iskustva najbolje znano da je tomu tako, nužno je ovim povodom postaviti nekoliko nizova pitanja.

ŠEST NIZOVA PITANJA HRVATSKIM JEZIKOSLOVCIMA

Prvi niz pitanja

Kako neke, od tako usvojenih riječi, u čijem su zvuku pohranjene mnoge asocijacije na naše intimno i intenzivno proživljeno vrijeme, mogu biti tuđe? Može li se uopće riječ proglasiti tuđom, i na taj način otuđiti od onoga kojemu je ona neizbrisiv verbalni topos u memoriji? Budući da smo riječi naslijedili od predaka, a naši preci od svojih predaka, ne znači li odricanje od nekih, tako naslijeđenih riječi, odricanje od naše baštine čiji smo baštinici? Ne znači li to odricanje od naše vlastite intime, od nas samih? Ako okus Proustova kolačića *madelaine* svojim okusom ima moć oživjeti u svijesti potisnuto i zaboravljeno vrijeme, nema li tu istu moć i riječ koja nas vezuje za djetinjstvo, za iskustvo broda, mora, ribolova, plovidbe? Budući da znamo da su ti doživljaji redovito vezani uz senzacije koje se duboko utiskuju u naše pamćenje, a njima je, tim senzacijama, potrebna riječ da im odredi mjesto u našoj svijesti, da im sinestezijskom vezom odredi asocijativnu putanju u labirintu naše podsvijesti, kako zanemariti tu dragocjenu tu nezamjenjivu ulogu riječi? Kako se odreći proživljenog vremena koje, koji put, nije moguće prizvati iz dubina naše podsvijesti bez asocijativne iskre riječi, bez njena okusa na nepcu poput onog Proustova kolačića umočena u čaj?

Drugi niz pitanja

S druge strane, koji bi to valjan razlog mogao biti da razgraničuje tako usvojene riječi na one koje jesu naše od onih koje to tobože nisu? Nije li danas popodrne smišljena riječ i ponuđena na mjesto one koja se u kolektivnoj memoriji naroda održala tisuću godina, zapravo smiješna i uzaludna pojava bez nade da preživi u konkurenciji s riječi koja je ukorijenjena u pamćenju naroda kao stara maslina u mediteransko tlo? Ne potvrđuje li životna praksa tu istinu o jalovu poslu purističke metle u poslovima maritimološke nomenklature? Koji li je to, u kabinetima jezikoslovnim smišljen, maritimološki leksik preživio i bio prihvaćen kao leksik maritimne životne prakse?

Treći niz pitanja

Ako je to univerzalno pravilo da je bolja domaća kovanica za neki maritimni pojam negoli termin aloglotskog podrijetla koji postoji stoljećima u svakodnevnoj komunikaciji, kako to da se ni veliki jezici nisu čuvali od univerzalnih maritimizama? Što bi ostalo od bilo kojega pomorskog rječnika, bilo kojega europskog jezika, kada bi iz njega izbacili sve riječi aloglotskog podrijetla? Hrvati su došli na Jadran i donijeli sobom iskustvo življenja u močvarnim kontinentalnim predjelima. Kad su došli do obale duboke vode – mora, *brodom* su nazvali barku jer su njome mogli pregaziti tu duboku vodu, kao što su nogama bosim mogli pregaziti riječne plićake (Slavonski Brod, Bosanski Brod, Brod na Kupu), ali su isto tako usvojili i panmediteransku riječ *barka* za korito kojim se moglo «pregaziti» ponore morskih dubina, nije li ta riječ *barka* postala jednako tako njihova kao i venecijanska, katalonska, provansalska ili grčka? Nije li recentno proskriptivno nametanje izvedenice *brodica* umjesto *barka*, prema tvorbenom modelu: osnova + dem. sufiks -ica, u zakonodavnom i administrativnom jeziku, znak lišavanja milenijskog leksičkog nasljeđa u hrvatskom jeziku – jedinom slavenskom jeziku čiji je narodni jezik u obalnim i otočkim regijama pun mediteranizama? Nije li ta proskriptivna supstitucija znak pokušaja demediteranizacije jezika čiji je leksik mediteraniziran prirodnim procesom usvajanja kulturnog i civilizacijskog supstrata zatečenog u maritimnom prostoru s golemim naslijeđem iskustva življenja s morem?

Četvrti niz pitanja

Kada se 1991. pojavio Rječnik hrvatskoga jezika Vladimira Anića, bio je to velik događaj u hrvatskoj leksikografiji. Prvi put su se u jednom priručnom rječniku hrvatskog jezika pojavile glose koje imenuju morske ribe. U rječniku koji prethodi Anićevu, u Broz-Ivekovićevu Rječniku hrvatskoga jezika iz godine 1901. nema, ne samo naziva za morske ribe, već uopće nema nikakva maritimnog leksika. U jedinom priručnom rječniku hrvatskog jezika, do pojave Anićeva Rječnika, izostavljen je golem leksički korpus vezan za iskustvo mora. Nije li činjenica da Hrvati prvi put krajem 20. stoljeća dobivaju rječnik u koji ulaze maritimizmi kao legitiman dio fonda standardnog hrvatskog leksičkog blaga, odredila i odnos prema tom leksiku mnogih generacija koje tijekom svog školovanja uče da su maritimizmi

zapravo regionalizmi ili dijalektizmi? Zar ta svijest o maritimizmima kao riječima koje ne pripadaju standardnom rječniku hrvatskoga jezika nije dominantna i danas na svim edukacijskim razinama? Nije li i danas na djelu ideja hrvatskih vukovaca o čistoći narodnoga ruralnog novoštokavskog idioma koji valja čuvati od čakavske "talijanštine" budući da se mediteranizmi koji pripadaju sredozemnom jezičnom univerzumu nerijetko u nas tretiraju kao riječi talijanskog podrijetla?

Peti niz pitanja

Leksik nekog jezika najotvoreniji je njegov sustav. Na svim drugim razinama jezika promjene su veoma rijetke. Fonetska, morfološka i sintaktička pravila mnogo su rezistentnija od leksičkog sustava nekog jezika. Identitet jezika, genetski i tipološki, ostvaruje se ponajviše na tim konzervativnim razinama jezičnog sustava. S druge strane leksički sustav podložan je fluktuaciji. Riječi zastarijevaju, gube svoju frekventnost i postaju stilistički obilježene. U isto vrijeme dolaze nove riječi, i dobivaju legitimitet leksičke norme. Ako je tome tako, ne znači li to da je identitet nekog jezika najmanje vezan za leksik, a mnogo više za jezično ustrojstvo na razini fonetskoj i fonološkoj te morfonološkoj i sintaktičkoj? Ako je tome tako, nije li paradoksalno da u hrvatskom jezikoslovlju postoji najveća briga oko očuvanja jezičnog identiteta hrvatskog jezika upravo na razini koja je najmanje važna za jezični identitet – na razini leksičkoj? Nisu li svi ti brojni razlikovni rječnici, koji su nastali u posljednjih petnaestak godina, kao i velika većina svih rasprava o čistoći hrvatskoga jezika i rasprava o ugroženosti identiteta njegova, proizašli iz zaokupljenosti leksičkom razinom kao najvažnijim segmentom jezičnog sustava za obranu identiteta hrvatskoga jezika? Budući da je u prvom planu bila leksička razlikovnost prema srpskom jeziku, nije li čudno da se radije posegnulo za kovanicama ili oživljenicama (bez šanse da u govornoj praksi opstanu), negoli da bi se posegnulo za leksikom iz neiscrpna bunara maritimnog hrvatskog leksika koji je na hrvatsko-srpskom jezičnom prostoru najrazlikovniji segment leksika hrvatskoga jezika u odnosu na srpski?

Šesti niz pitanja

Veliki njemački pjesnik Goethe zapisao je: *Jačina jednoga jezika ne ogleda se u tome da on tuđe od sebe odbija, nego u tome da ga apsorbira*. Ne potvrđuje li ta Goetheova misao snagu hrvatskoga jezika upravo u njegovu maritimnom leksiku – onom njegovom segmentu ukupnog mu leksičkoga fonda za koji mnogi puristi misle da je najmanje hrvatski, da je zapravo tuđinski (najčešće talijanski) te da ga valja odstraniti kao strano tijelo? Ne bi li zapravo čudo bilo da su Hrvati došavši na jadranske obale iz dubine Azije imali vlastito nazivlje za maritimne pojmove? Budući da vlastitoga nazivlja nisu imali niti su mogli imati, nije li posve prirodno da su ga usvojili ponajviše od starosjedilačkog romanskog naroda na jadranskoj obali i otocima koji je imao bogat maritimni leksik?² Nisu li oni, koji maritimni naš leksik tuđinskim drže, koji se zalažu za njegovu supstituciju idioglotskim novostvorenim leksikom, upravo tim svojim stavovima pokazali svoje nerazumijevanje zakona mora – tog dinamičnog elementa velike

slane vode koja ne razdvaja, nego spaja, koja ne udaljuje, nego približuje, koja ne izolira, nego povezuje?³ I, da se vratimo Goetheovoj sentenci, nije li upravo fonetskom i morfonološkom prilagodbom aloglotskog leksika, njegovim dakle pohrvaćivanjem pokazao hrvatski jezik u najvećoj mjeri svoju snagu i to sposobnošću adaptacije, prilagodbe, usustavljenja, homogenizacije heterogenog leksika aloglotskog podrijetla? Nije li upravo time hrvatski jezik pokazao da može asimilirati tuđe umjesto da bude asimiliran, da apsorbira umjesto da bude apsorbiran, da opstane umjesto da nestane? Ne uključuje li se tako hrvatski jezik upravo tim svojim maritimnim leksikom, svojim brojnim maritimonimijskim izoglosama u mediteranski *lingua franca* jezični univerzum? Nije li to u isto vrijeme potvrda pripadanja mediteranskom kulturnom i civilizacijskom drugu?

REFERECIJE

Babić, B. (1875). *Mladi mornar*. Kraljevica.

Kahane, H., Kahane, R., Tietze, A. (1988). *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. Istanbul, Ankara, Izmir.

Vidović, R. (1992). Koine pomorskoga anemonimijskoga nazivlja. *Čakavska rič* 1.

Stolac D. (1998). *Hrvatsko pomorsko nazivlje*. Rijeka.

Skok, P. (1993). *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*. Split: Pomorska biblioteka Jadranske straže.

Vinja, V. (1986). *Jadranska fauna – Etimologija i struktura naziva I – II*. Split: JAZU – Logos.

BILJEŠKE

¹ Vidi u H&R Kahane, A Tietze 1988.

² P. Skok (1933:5) kaže: "Pređi naši, koji se već sedmog stoljeća pojavljuju na obalskom potezu Jadrana od Pulja do Valone, donesoše iz svoje močvarne postojbine od pomorskih izraza samo opću indoevropsku riječ *more* i opću slovensku *lada*, a od ribarskih samo opću slovensku riječ *riba*, nekoliko zajedničkih slovenskih naziva za slatkovodne ribe i nekoliko isto takovih naziva za ribarske alate... "

³ O fenomenu aloglotskog karaktera hrvatskog maritimnog zoonimskog nazivlja, Vojmir Vinja (1986:38) kaže: "Zaustavivši se na jadranskoj obali mora, koje je tada bilo središte svijeta, brzo su prihvatili i usvojili zatečena imena, stvarali svoja, posuđivali od susjeda, miješali svoje i njegovo, i od svega toga izgradili svoj vlastiti sustav u kojem je bilo mjesta i za njihovo i za susjedovo, za staro i za novo. I kako more rastavlja i dijeli samo u očima onih koji su mu daleko, ubrzo su uvidjeli da ono spaja i ujedinjuje sve one koji na njemu i od njega žive. Ista prastara riječ koja je u grčkom označila **more**, Romanima je poslužila da kažu **most**, dok su je Slaveni uzeli da označe **put**. Za pomorca i primorca more je doista i put i most, dinamička i statička veza koja isključuje svako zatvaranje u sebe i svaku samodostatnost."

Joško Božanić
University of Split, Croatia

SUMMARY

**THE EXPERIENCE OF UNIVERSALITY OF SEA CULTURE IN THE
CROATIAN MARITIME LEXIS**

The author questions the relation of the Croatian linguistics toward maritime vocabulary in the Croatian language. Since the majority of the Croatian maritime vocabulary is of foreign origin, the purist policy in the Croatian linguistics treats these words as unnecessary foreign words that are to be replaced by Croatian word coins. At the same time they forget the fact that these words have been an integral part of the Croatian language and the people who are sea oriented. This work emphasizes the fact of existence of a universal lingua franca idiom that was common to all Mediterranean nations, including Croatia. The author evokes the memory of a well-known linguist from Split, professor Radovan Vidović who, contrary to numerous Croatian purists, considered maritime vocabulary from everyday life of our seamen, fishermen and shipbuilders to be Croatian linguistic treasure. This work supports such a stand emphasizing the Mediterranean character of coastal and insular Croatia.

Key words: *maritime terminology, purism, lingua franca, lexicology, Croatian*
